

DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2021-75-6>
УДК 331.556

Швіндіна Г.О.

доктор економічних наук, професор,
Сумський державний університет

Опанасюк Ю.А.

кандидат економічних наук, доцент,
Сумський державний університет

Давліканова О.Б.

Представництво Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні

Shvindina Hanna

Sumy State University

Opanasiuk Yuliia

Sumy State University

Davlikanova Olena

Friedrich Ebert Foundation, Office in Ukraine

РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ ДЛЯ ЗАПОБІГАННЯ ТРУДОВІЙ ЕМІГРАЦІЇ: В ПОШУКАХ НАЙКРАЩИХ КЕЙСІВ¹

THE EDUCATION SYSTEM REFORMING TOWARDS MITIGATING LABOUR MIGRATION: IN A SEARCH OF BEST PRACTICES

Зміни у соціально-економічних процесах України, вимоги щодо інтеграції в європейський освітній простір та низька конкурентоспроможність виробництв приводять до появи низки пріоритетних завдань, таких як реформування освіти та формування освітньої політики, яка би була сполучна із політикою економічного розвитку, соціального захисту, зайнятості у сталому контексті. При цьому важливо залучати до розроблення, управління та моніторингу освітніх програм соціальних партнерів, серед яких ключова роль належить роботодавцям, аби уникнути в майбутньому небажаної міграції населення внаслідок втрати ними кваліфікації через працевлаштування не за спеціальністю, наприклад. Дослідження спрямовано на пошук найкращих практик у реформуванні системі освіти, які дають змогу зменшити розрив між очікуваннями роботодавців та кваліфікаціями випускників і, як наслідок, позитивно вплинути на зменшення трудової міграції. У процесі дослідження виявлено, що еталонний патерн упровадження дуальної освіти сформувався в Німеччині. У статті наведено основні моменти поширення сталих принципів німецького патерну в країнах світу.

Ключові слова: освітня політика, трудова міграція, дуальна освіта, менеджмент дуальної освіти, реформування освіти.

Изменения в социально-экономических процессах Украины, требования по интеграции в европейское образовательное пространство и низкая конкурентоспособность производств приводят к появлению ряда приоритетных задач, таких как реформирование образования и формирование образовательной политики, которая была соединена с политикой экономического развития, социальной защиты, занятости в устойчивом контексте. При этом важно привлечь к разработке, управлению и мониторингу образовательных программ социальных партнеров, среди которых ключевая роль принадлежит работодателям, чтобы избежать в будущем нежелательной миграции населения вследствие потери ими квалификации из-за трудоустройства не по специальности, например. Исследование направлено на поиск лучших практик в реформировании системы образования, которые позволяют уменьшить разрыв между ожиданиями работодателей и квалификацией выпускников и, как следствие, положительно повлияют на уменьшение трудовой миграции. В ходе исследования выявлено, что эталонный паттерн внедрения дуального образования сформировался в

¹ Виконано в рамках науково-дослідної теми «Реформування системи освіти впродовж життя в Україні для запобігання трудовій міграції: коопетитивна модель інституційного партнерства» (реєстраційний номер проєкту: 120U102001), що фінансується Міністерством освіти і науки України.

Германиї. В статті представлені основні моменти розповсюдження стійких принципів німецького паттерну в країнах світу.

Ключеві слова: освітня політика, трудові міграції, дуальне навчання, менеджмент дуального навчання, реформування освіти.

Changes in the socio-economic processes of Ukraine, requirements for integration into the European educational space, and low competitiveness of industries lead to several priorities, including education reform and education policy changes. These changes should be linked to the policy of economic development, social protection, employment in a sustainable context. Additionally, European integration imposes special conditions on graduates, such as lifelong learning, communication skills, and teamwork. Therefore, there is a need to study public policy in education to determine its main directions, advantages, and disadvantages. At the same time, it is essential to involve social partners in developing, managing, and monitoring educational programs. Employers have a crucial role in avoiding unwanted migration due to loss of skills and due to non-specialty employment, for instance. The research aims to find best practices in reforming the education system that reduce the gap between employers' expectations and graduates' qualifications and, as a result, positively impact labor migration. The historical overview of reforming the Ukrainian educational system coupled with the migration growth was developed to reveal the patterns. Several different cases were presented regarding the reforming, as well as the best EU practices. Dual education is one of the most perspective forms of social partnership between employers and educational institutions that leads to creativity, practice-oriented learning, and, hence, the unemployment rate decrease after graduation. The rapid development of technology will lead to the disappearance of professions and the need to relearn every five years; approaches to the organization of learning must also change to meet the demands of modern times. The country of origin of dual education is Germany, whose pattern is considered the best practice, so Germany is the largest «exporter» of dual education management. That became a beacon of arousing interest in a third of the world in all macro-regions, some of which are experimenting with dual education implementation. However, the education systems of countries have significant differences due to social, economic, historical factors. It is impossible to completely copy the German pattern of the dual education management system in Germany due to the complexity and evolutionary stability of the relationship between stakeholders, but this leads to the need to find ways to adapt the «standard» to national contexts. The article presents the main points of spreading the stable principles of the German pattern in the countries of the world.

Key words: educational policy, labor migration, dual education, dual education management, education reform.

Постановка проблеми. Радикальні зміни соціально-економічних відносин в Україні, її інтеграція в європейський освітній простір вимагають постійного вдосконалення професійної підготовки спеціалістів. Професійна підготовка спеціалістів у сучасних умовах є пріоритетним завданням, оскільки подальший розвиток суспільного виробництва, підвищення валового регіонального продукту та конкурентоспроможність країни загалом залежить від можливості зрощувати, приваблювати та утримувати високопродуктивні та талановиті кадри. Нині існують три глобальні мегатренди, що визначають структурні трансформації ринку праці, а отже, і ставлять нові завдання перед системою освіти, а саме диджиталізація, автоматизація та поляризація робочих місць. З огляду на перехід до нового технологічного укладу, прогнозується зростання кількості вакансій для працівників із вищою освітою та безпрецедентно швидкі зміни на ринку праці, реагувати на які освітня галузь зможе виключно за умови впровадження механізмів тіснішої співпраці із роботодавцями, зокрема через запровадження менеджменту дуальної вищої освіти.

Тема набуває актуальності ще через те, що для України характерною є міграція населення, яка супроводжується відтоком висококваліфікованих кадрів та молодих спеціалістів. І саме ефективна політика з регулювання сфери освіти може стати напрямом формування кваліфікованих кадрів в Україні, забезпечення стійкого економічного розвитку та підвищення потенціалу національної економіки.

Освітня політика повинна розроблятися разом із політикою економічного розвитку, соціального захисту, зайнятості тощо. Також важливо залучати соціальних партнерів до національних, галузевих та локальних заходів з управління, розроблення, моніторингу й оцінки освітніх програм та із забезпечення якості освіти. Відсутність системної співпраці закладів вищої освіти та роботодавців призводить до розриву між очікуваннями останніх та кваліфікаціями випускників, які щорічно виходять на ринок праці у пошуках першого робочого місця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням міграційних процесів займалися такі вчені, як І. Куліш [18], В. Гроссманн [1],

Ю. Яковенко [25], О. Бербенець [7], Б. Солга [5], А. Яцейко [25].

Реформування системи освіти в Україні вивчалось такими вченими, як: Л. Кайдалова [12], Г. Натрошвілі [20], Н. Карвацька [14], Т. Солопова [23], О. Бражко [8], А. Кобець [16].

Окремі елементи вдосконалення управлінських механізмів взаємодії закладів освіти та роботодавців загалом, а також під час запровадження дуальної форми здобуття освіти зокрема висвітлено у наукових працях вітчизняних учених: О. Бучинської [6], С. Ковальчук [14], Т. Васильєвої [10], І. Лилик [6], І. Перезової [11], Ю. Петрушенка [9], С. Леонова [9] та інших.

Метою статті є дослідження найкращих практик у реформуванні системі освіти, які дають змогу зменшити розрив між очікуваннями роботодавців та кваліфікаціями випускників і, як наслідок, позитивно вплинути на зменшення трудової міграції.

Результати дослідження. Європейська інтеграція висуває особливі вимоги до випускників навчальних закладів, такі як освіта упродовж життя, розвиток комунікаційних навичок та вміння працювати в команді. Тому постала потреба вивчення державної політики у сфері освіти, визначення її основних напрямів, плюсів та недоліків.

Однією з головних проблем України є міграція робочої сили, що негативно відображається на конкурентоспроможності країни та її фінансовому потенціалі. Нині спостерігається підвищення міграційних процесів в Україні, що призводить до

занепаду економіки України, проявляється у зменшенні кількості населення, податкових платежів та бюджетування захищених статей бюджету.

На рис. 1 показаний міграційний приріст протягом 2002–2019 років в Україні. Як бачимо, до 2004 року міграційний приріст був негативний, з 2005 року він позитивний, але зменшився у 2015 році, коли відкрилися кордони та населення могло мігрувати на роботу до країн Європи.

На рис. 2 показаний розподіл мігрантів за віковою категорією у 2019 році. Як видно з рисунку, вікові категорії, що виїжджають за кордон, – 15–39 років. Тобто йде відтік саме працездатного населення, що призводить до недоотримання національного доходу. Втрата кваліфікованих кадрів призводить до зниження кваліфікації населення всередині країни [25].

Основними причинами міграції є відсутність робочих місць в Україні, невисокий рівень заробітної плати порівняно з європейськими країнами, занепад української економіки. Також погіршує ситуацію відсутність кваліфікованих кадрів, які би працювали у сільській місцевості. Особливо в сільській місцевості не вистачає спеціалістів таких важливих професій, як медики, педагоги, державні службовці [18].

Одним із чинників, який підвищує міграцію, є відсутність попиту на робочу силу та неможливість молоді запропонувати місце роботи відразу після навчання. В Україні відсутній попит на молодих фахівців без досвіду роботи. На рис. 3 показана динаміка непрацевлаштованих після

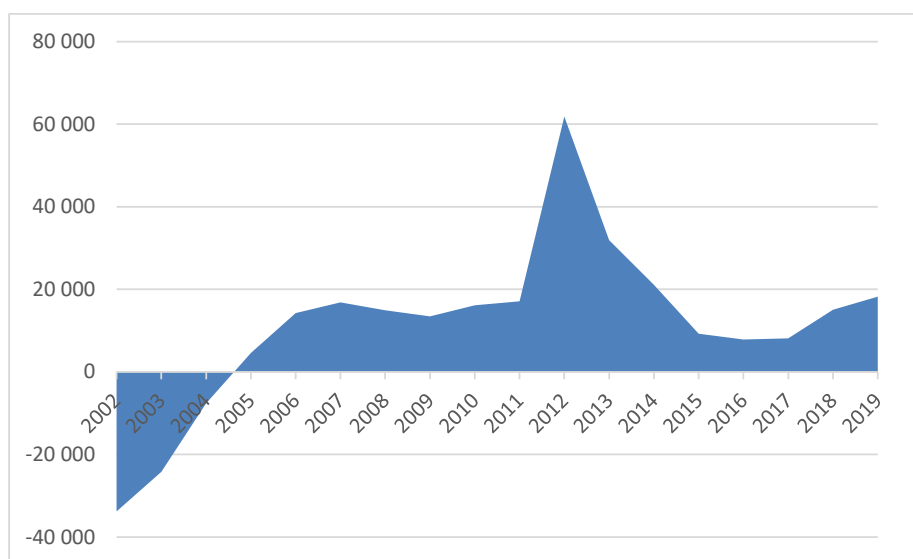

Рис. 1. Міграційний приріст в Україні за 2002–2019 роки

Джерело: [24]

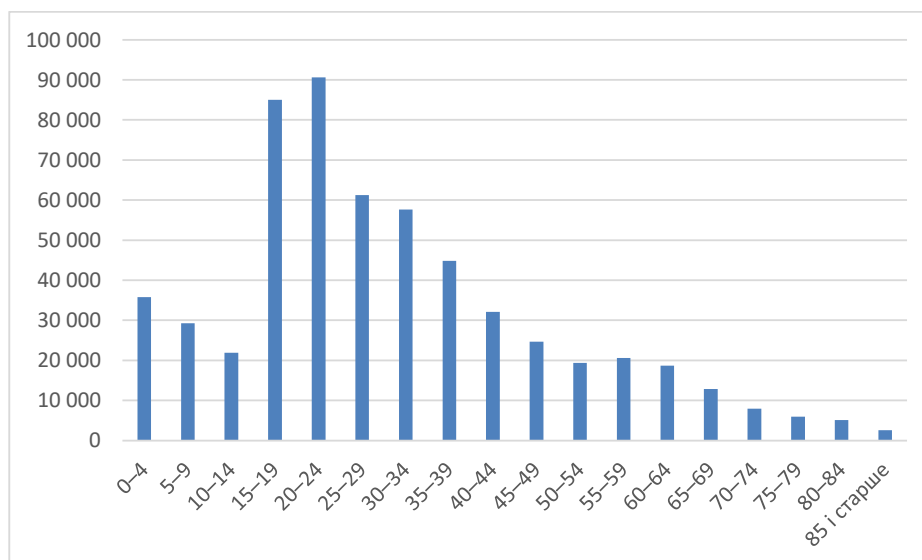

Рис. 2. Кількість міждержавних мігрантів в Україні за віком, 2019 рік
Джерело: [15]

закінчення закладів освіти. Як бачимо з рисунка, рівень безробіття випускників із 2016 року зменшується, що є позитивною тенденцією.

Освіта є одним із компонентів системи національного господарства, що може регулювати міграцію, адже готує освічених та кваліфікованих працівників, задовольняє попит в освітніх послугах, формує конкурентоспроможну та наукоємну економіку і сприяє національному добробуту. При цьому реформування сфери освіти відбувається в контексті інших реформ (адміністративно-територіальної реформи, політичної реформи тощо).

За останні п'ять років система освіти набула значних змін. У 2014 році прийнято Закон України «Про вищу освіту» [21], де були визначені

організаційні та правові засади реформування вищої освіти, введена концепція Болонського процесу, введена автономія навчальних закладів. У 2017 році прийнятий Закон України «Про освіту» [22], що регулює основні принципи освітнього процесу.

Під час реформування галузі освіти було введено компетентнісний підхід та розроблені Стандарти освіти для кожної освітньої програми та спеціальності. Але зараз більшою мірою розроблені Освітні стандарти для освітнього рівня «магістр», а стандарти освітнього рівня «молодший спеціаліст» розроблялися ще до прийняття Закону «Про освіту» та не відповідають сучасним умовам.

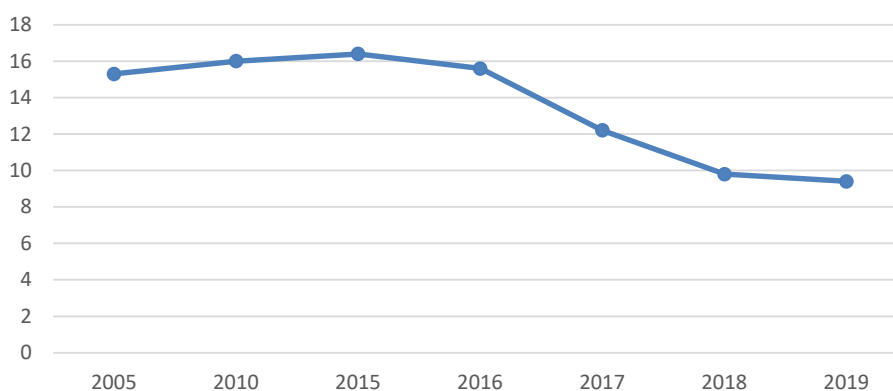

Рис. 3. Динаміка непрацевлаштованих після закінчення закладів освіти за 2005–2019 рр., %

Джерело: складено на основі [24]

Дуальна освіта визнана одним із компонентів модернізації української професійної освіти, а ефективність її запровадження напряму залежить від ефективності запровадження цілої низки інших компонентів. Із 2013 року розгортання дуальної освіти реалізується Представництвом Фонду імені Фрідріха Еберта та Українською Асоціацією Маркетингу з метою сприяння впровадженню чітких та дієвих механізмів співпраці між закладами вищої освіти, роботодавцями та іншими зацікавленими сторонами задля наближення «пропозиції» ЗВО до потреб ринку праці, підвищення конкурентоспроможності молодих фахівців під час пошуку першого робочого місця, а також поширення кращих практик різних країн у сфері професійної вищої освіти. Одним із прикладів найкращих практик ефективного впровадження дуальної освіти є Німеччина. Але слід згадати, що в Європі практика поєднання навчання в закладі освіти та на робочому місці на принципах дуальності складалась історично з часів Середньовіччя та нині існує в низці країн. Вперше в історії європейської професійної освіти чергування періодів навчання в закладі освіти та на виробництві на базі чітко визначених зобов'язань сторін зазначене у Промисловому кодексі Німецької Імперії 1871 року та в «Законі про учнівство» 1889 року у Данії [19], на початок ХХ сторіччя в цьому регіоні внаслідок впливу економічних, соціальних, культурних факторів та філософських течій сформувалися три окремі «класичні моделі» професійної освіти – ліберальна ринкова (Великобританія), державна бюрократична (Франція) та дуальна корпоративна (Данія, Німеччина, Австрія, Люксембург, Норвегія, Швейцарія), які базуються на принципах учнівства та застосовуються закладами освіти різних рівнів.

У країнах ЄС протягом останніх кількох десятиліть простежується швидка переорієнтація національних освітніх систем «від соціалізації в національній культурі до розроблення спільної освітньої політики щодо підготовки кваліфікованих фахівців для життя і роботи в умовах ринково орієнтованої конкурентної глобальної економіки» [12]. Так, у порядок денний щодо траєкторії розвитку вищої освіти включається питання запровадження аналогів дуальної освіти та створюються відповідні проекти, зокрема «Розробка європейських підходів і методів до дуального навчання» (DEWBLAM), що ставить за мету створення за-

гальноєвропейської платформи дуального навчання у закладах вищої і професійної освіти [12]. Також функціонує Європейська мережа кооперативної (дуальної) вищої освіти, метою якої є просування менеджменту дуальної освіти у Європейських університетах. У грудні 2012 року в Берліні було підписано Меморандум про співпрацю у сфері професійно-технічної освіти та навчання в Європі «Професійно-технічна освіта та навчання в Європі – перспективи для молодого покоління» [3]. Стратегія визначає, що зростання економічних та соціальних проблем, зокрема безробіття молоді, потребує рішень для створення можливостей для здобуття майбутніми спеціалістами високого рівня професійних кваліфікацій та підвищення рівня зайнятості. «Навчання на робочому місці, дуальне навчання є пріоритетом Стратегічної рамки співпраці європейських країн у галузі освіти та навчання, Європейської стратегії розумного, стійкого та всебічного зростання...» [3]. З метою поліпшення якості навчання та можливостей працевлаштування молоді держави-члени ЄС узгодили конкретні цілі, зокрема 82% випускників мають бути працевлаштовані, а дуальне навчання прямо згадується як центральний елемент модернізації освіти в усіх країнах Європейського Союзу. Включення соціальних партнерів та приватного сектору економіки визначається ключовим завданням, а також передбачається впровадження 30 регіональних проектів із фінансуванням у 10 мільйонів євро для країн-партнерів Німеччини.

Схожі тенденції спостерігаються у Молдові, де уряд затвердив Положення про дуальну професійно-технічну освіту, яке визначає ролі трьох інституційних суб'єктів: закладів освіти, роботодавців та Торгово-промислової Палати. У 2017 році парламент Сербії прийняв Закон про дуальну освіту в рамках реалізації проекту «Реформа професійної освіти та навчання», що реалізується в партнерстві із Офісом міжнародної співпраці Німеччини. У кінці 2019 року було підписано оновлену Спільну декларацію про наміри, що продовжила співпрацю Німеччини та Словаччини, започатковану 2012 року. У Казахстані дуальна освіта впроваджується із 2012 року, адже Міністерство освіти і науки Республіки Казахстан та Німецьке товариство міжнародного співробітництва (GIZ) підписали Угоду про реалізацію пілотного проекту «Впровадження дуального навчання в Казахстані», яка передбачає надання Національній раді з

підготовки кадрів експертної підтримки для адаптації принципів дуального навчання з урахуванням потреб економіки Республіки Казахстан. Німецько-Китайська торгово-промислова палата в м. Шанхай допомагає у запровадженні менеджменту дуальної вищої технічної освіти для бакалаврських програм. Основною перешкодою для гнучкої співпраці закладів освіти та компаній є існуючі законодавчо-нормативні рамки. Тим не менше очікується формування китайського патерну системи менеджменту дуальної вищої освіти у середньо- чи довгостроковій перспективі. Понад 100 закладів вищої освіти у Таїланді пропонують елементи практичної/професійної підготовки в рамках академічного навчання у співпраці із понад 13 000 партнерських компаній. Крім того, в країні виділено дев'ять регіональних кластерів кооперативної (дуальної) освіти. У 2019 році Коста-Ріка прийняла закон про дуальну професійну освіту. Закон дає таке визначення: «Дуальна освіта передбачає теоретичну та практичну підготовку здобувачів освіти, що надасть їм можливість розширити знання у певній галузі, здобути практичний досвід, (перше) робоче місце і водночас забезпечить компаніям достатній рівень кваліфікованого людського капіталу» [4]. З 2013 року Міністерство освіти Мексики та Національна асоціація роботодавців спільно з Німецько-мексиканською торгово-промисловою палатою працюють над створенням мексиканського патерну дуальної освіти. Австралія та Нова Зеландія шукають свої відповіді на виклики, зумовлені окресленими вище глобальними трендами, зокрема попитом населення на вищу освіту та попитом роботодавців на персонал із вищою освітою та затребуваними кваліфікаціями з огляду на перехід до економіки знань [2]. Отже, загалом можна простежити такі тенденції адаптації німецького патерну (як найкращої практики) системи менеджменту дуальної (вищої) освіти в національні контексти:

– мотивацією національних урядів є пошук інструментів удосконалення інвестицій в людський капітал, забезпечення національних економік робочою силою із затребуваними кваліфікаціями та скорочення розриву у навичках;

– основні зусилля спрямовані на запровадження менеджменту дуальної професійно-технічної освіти, тоді як запровадження менеджменту вищої освіти тільки починає пріоритизуватися;

– більшість ініціатив реалізуються у співпраці із інституціями ФРН, які надають фінансову та/чи експертну підтримку;

– в країнах другого та третього світу запровадженню менеджменту дуальної освіти заважає низький рівень індустріалізації країн, тіньова економіка, відсутність традиції системної та регульованої участі роботодавців у підготовці майбутніх кадрів, небажання покривати витрати на підготовку здобувачів, особливо виплату грошової винагороди;

– з огляду на складнощі залучення роботодавців в країнах-імпортерах менеджменту дуальної освіти та низький рівень їх кооперації, навіть в 87 рамках об'єднань, з метою підготовки кадрового потенціалу країни у більшості проєктів із запровадження менеджменту дуальної (вищої) освіти саме заклади освіти розглядаються як ключові партнери, навколо яких вибудовуються мережі роботодавців;

– країни «імпортують» менеджмент дуальної освіти через проєкти, побудовані за принципом «згори вниз» (формування починається з державного рівня), але жодна з них не спромоглася повністю відтворити німецький патерн, що формувався еволюційним шляхом протягом тривалого періоду (за принципом «знизу вгору»).

Висновки. Оновлення змісту освіти відстає від потреб економіки, в якій стрімкий розвиток технологій спричинить зникнення пластів професій та потребу перевчатися кожні 5 років; підходи до організації навчання мають теж змінюватися, щоб відповідати вимогам нового часу. Країною походження дуальної освіти є Німеччина, чий патерн вважається еталонним, тому ФРН є найбільшим «експортером» менеджменту дуальної освіти, котра вже викликала цікавість у третини країн світу в усіх макрорегіонах, частина котрих експериментує із його впровадженням. Однак системи освіти країн мають значні відмінності, зумовлені соціальними, економічними, історичними факторами. Слід згадати, що повністю скопіювати німецький патерн системи менеджменту дуальної освіти ФРН неможливо через складність та еволюційно зумовлену усталеність відносин між стейкхолдерами, але це призводить до необхідності шукати шляхи адаптації «еталону» до національних контекстів, що визначає напрями наступних досліджень у цій сфері.

Список літератури:

1. Grossmann V. (2016) How immigration affects investment and productivity in host and home countries. *IZA World of Labor*. URL: <https://wol.iza.org/articles/how-immigration-affects-investment-and-productivity-in-host-and-home-countries/long> (дата звернення: 06.09.2021).
2. National Center for Vocational Education and Research (2019) Higher Apprenticeships in Australia: What are We Talking About? URL: www.ncver.edu.au (дата звернення: 06.09.2021).
3. Memorandum on Cooperation in Vocational Education and Training in Europe. Vocational Education and Training in Europe – Perspectives for the Young Generation. BiBB (2012). URL: https://www.bibb.de/dokumente/pdf/memorandumvocational_education_and_trainin_g_2012.pdf (дата звернення: 17.03.2019).
4. Salas R. (2019) Ley De Educación Dual № 20.786. Asamblea Legislativa De La República De Costa Rica. URL: <http://proyectos.conare.ac.cr/asamblea/20786.pdf> (дата звернення: 12.12.2019).
5. Solga B. (2017) Znaczenie migracji zagranicznych w rozwoju regionalnym w Polsce. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*. 309. 122–130.
6. Бучинська О.В., Давліканова О.Б., Лилик І.В., Чайковська А.Б. Аналітичний звіт «Думки здобувачів про дуальну освіту» за результатами дослідження обізнаності здобувачів освіти про дуальну форму здобуття освіти та досвіду участі у пілотному проєкті із її запровадження на рівні фахової передвищої та вищої освіти України. Київ: Представництво Фонду ім.Фрідріха Еберга в Україні, 2020. 110 с. URL: <http://library.fes.de/pdffiles/bueeros/ukraine/17747.pdf> (дата звернення: 06.09.2021).
7. Бербенець О.В. Основні тенденції та наслідки міжнародної трудової міграції. *Агросвіт*. 2015. 15. 26–29.
8. Бражко О.В. Аспекти реформування освіти за умов нестабільного суспільного середовища актуальні проблеми науки та освіти : Збірник матеріалів ХХІІ підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ / За заг. ред. К.В. Балабанова. Маріуполь: МДУ, 2020. С. 56–58.
9. Васильєва, Т.А., Леонов, С.В., Петрушенко, Ю.М., Воронцова, А.С. Інвестиції в розвиток системи освіти впродовж усього життя як дієвий фактор соціально-економічного розвитку. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2017. 2. 426–436.
10. Васильєва, Т.А., Воронцова А.С., Майборода Т.М. Формування держаної стратегії інвестиційного забезпечення розвитку системи освіти впродовж усього життя для регіонів України. *Моделювання регіональної економіки*. 2017. 2(30). 433–446.
11. Давліканова О.Б., Перезовова І. Дуальна форма здобуття освіти: передумови та практика впровадження в українському законодавчому полі. *Університет у сучасному суспільстві: місія, проблеми, виклики* : монографія / за заг. ред. Г.І. Калінічевої. Чернігів, 2019. С. 110–136. URL: <http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/bp/hs-files/hs-2019-7.pdf> (дата звернення: 06.09.2021).
12. Дернова М.Г. Дуальна модель вищої професійної освіти дорослих: європейський досвід. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2014. 2. С. 137–145. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/OD_2014_2_19 (дата звернення: 06.09.2021).
13. Кайдалова Л.Г. Професійна діяльність як основа підготовки майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2011. 30–31. 152–158.
14. Карвацька Н.С., Савка С.Д. Особливості вищої освіти в умовах сьогодення. *The 10th International scientific and practical conference “Science, society, education: topical issues and development prospects”* (August 29–31, 2020) SPC “Sci-conf.com.ua”, Kharkiv, Ukraine, 2020. 102–107.
15. Кількість міждержавних мігрантів за віком, статтю та типом місцевості у 2019 році. *Державна служба статистики України : веб сайт*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/ds/mr/kmdm_age_sex_tm_2019.xlsx (дата звернення: 06.09.2021).
16. Кобець А.С. Роль держави у функціонуванні ринку освітніх послуг. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2011. № 8. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=308> (дата звернення: 06.09.2021).
17. Ковальчук С., Франчук Л. Сучасні тенденції та тренди маркетингу освітніх послуг. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2019. 4. Том 3. 30–32.
18. Куліш І.М. Вплив якості освіти та медичного обслуговування на міграцію сільського населення України. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2013. 3(101). С. 515–521.
19. Леу С. Учнітво в професійній освіті й навчанні країн Європейського Союзу. *Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка*. 2016. 12. С. 116–126.
20. Натрошвілі Г.Р. Проблеми та перспективи розвитку вищої освіти в країнах ЄС. *Modern Science – Moderní věda*. 2020. 3. С. 113–118.
21. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 року № 1556-VII (поточна редакція від 25.09.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 06.09.2021).

22. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII (поточна редакція від 16.11.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 06.09.2021).
23. Солопова Т.Г. Основні тенденції розвитку освіти України. *Сучасні технології в науці та освіті* : матеріали матеріали Третьої Міжнародної науково-практичної конференції ; у 2-х ч. Ч. 2 / Гол. ред. О.І. Рязанцев. 27–28 лютого 2020 р., м. Сєвєродонецьк. Сєвєродонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2020. С. 96–98.
24. Статистичний щорічник Україна за 2019 рік. Київ, 2020. С. 58.
25. Яковенко Ю.В. Сучасні тенденції розвитку міграційних процесів: глобальні особливості та наслідки для України. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Економічна»*. Випуск 98. С. 79–88 .
26. Яцейко А.В. Міграційні процеси населення: причини та наслідки. 2020. URL: http://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7282/1/zbirnyk_tez_20-22_05_20-78.pdf (дата звернення: 06.09.2021).

References:

1. Grossmann V. (2016) How immigration affects investment and productivity in host and home countries. *IZA World of Labor*. Available at: <https://wol.iza.org/articles/how-immigration-affects-investment-and-productivity-in-host-and-home-countries/long> (accessed 6 September 2021).
2. National Center for Vocational Education and Research (2019) Higher Apprenticeships in Australia: What are We Talking About? Available at: www.ncver.edu.au (accessed 6 September 2021).
3. Memorandum on Cooperation in Vocational Education and Training in Europe. Vocational Education and Training in Europe – Perspectives for the Young Generation. BiBB (2012). Available at: https://www.bibb.de/dokumente/pdf/memorandumvocational_education_and_trainin_g_2012.pdf (accessed 6 September 2021).
4. Salas R. (2019) Ley De Educación Dual № 20.786. Asamblea Legislativa De La República De Costa Rica. Available at: <http://proyectos.conare.ac.cr/asamblea/20786.pdf> (accessed 6 September 2021).
5. Solga B. (2017) Znaczenie migracji zagranicznych w rozwoju regionalnym w Polsce. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, vol. 309, pp. 122–130.
6. Buchynska O.V., Davlikanova O.B., Lilyk I.V., Tchaikovsky A.B. (2020) *Analitychnyi zvit «Dumky z dobuvachiv pro dualnu osvitu» za rezultatamy doslidzhennia obiznanosti zdobuvachiv osvity pro dualnu formu zdobuttia osvity ta dosvidu uchasti u pilotnomu proiekti iz yii zaprovadzhennia na rivni fakhovoi peredyshchoi ta vyshchoi osvity Ukrainy* [Analytical report «Opinions of applicants on dual education» based on the results of the study of awareness of applicants about the dual form of education and experience of participation in a pilot project for its implementation at the level of professional higher and higher education in Ukraine]. Representation of the Friedrich Ebert Foundation in Ukraine, Kyiv, Ukraine, pp. 110. Available at: <http://library.fes.de/pdffiles/bueros/ukraine/17747.pdf> (accessed 6 September 2021).
7. Berbenets O.V. (2015) Osnovni tendentsii ta naslidky mizhnarodnoi trudovoi mihratsii [The main trends and consequences of international labor migration]. *Agrosvit*, vol. 15, pp. 26–29.
8. Brazhko O.V. (2020) Aspekty reformuvannia osvity za umov nestabilnoho suspilnoho seredovyscha aktualni problemy nauky ta osvity [Aspects of education reform in an unstable social environment, current issues of science and education]: Proceedings of the XXII final scientific-practical conference of MSU / For general. ed. K.V. Balabanova. Mariupol: MSU, pp. 56–58.
9. Vasylieva, T.A., Lieonov, S.V., Petrusenko, Yu.M., & Vorontsova, A.S. (2017) Investytsii v rozvytok systemy osvity vprodovzh usoho zhyttia yak diievyi faktor sotsialno-ekonomichnoho rozvytku [Investments in the development of the lifelong learning system as an effective factor of socio-economic development]. *Financial and credit activities: problems of theory and practice*, vol. 2, pp. 426–436.
10. Vasylieva, T.A., Vorontsova A.S., Maiboroda T.M. (2017) Formuvannia derzhanoi stratehii investytsiinoho zabezpechennia rozvytku systemy osvity vprodovzh usoho zhyttia dlia rehioniv Ukrainy [Formation of a state strategy for investment support for the development of the lifelong learning system for the regions of Ukraine]. *Modeling of the regional economy*, vol. 2(30), pp. 433–446.
11. Davlikanova O.B., Perevozova I. (2019) Dualna forma zdobuttia osvity: peredumovy ta praktyka vprovadzhennia v ukraïnskomy zakonodavchomu poli. *Universytet u suchasnomu suspilstvi: misiia, problemy, vyklyky* [Dual form of education: prerequisites and practice of implementation in the Ukrainian legislative field. University in modern society: mission, problems, challenges: monograph] / for general. ed. G.I. Kalinicheva. Chernihiv, pp. 110–136. Available at: <http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/bp/hs-files/hs-2019-7.pdf> (accessed 6 September 2021).
12. Dernova M.H. (2014) Dualna model vyshchoi profesiinoi osvity doroslykh: yevropeiskyi dosvid [Dual model of higher professional education of adults: European experience]. *Adult education: theory, experience, prospects*, vol. 2, pp. 137–145. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/OD_2014_2_19 (accessed 6 September 2021).

13. Kaidalova L.H. (2011) Profesiina diialnist yak osnova pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv u vyshchyykh navchalnykh zakladakh [Professional activity as a basis for training future professionals in higher education]. *Problems of engineering and pedagogical education*, vol. 30–31, pp. 152–158.
14. Karvatska N.S., Savka S. D. (2020) Osoblyvosti vyshchoi osvity v umovakh sohodennia [Features of higher education in today's conditions]. *The 10th International scientific and practical conference "Science, society, education: topical issues and development prospects"* (August 29–31, 2020) SPC "Sci-conf.com.ua", Kharkiv, Ukraine, pp. 102–107.
15. Number of interstate migrants by age, sex and type of locality in 2019. *State Statistics Service of Ukraine*. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/ds/mr/kmdm_age_sex_tm_2019.xlsx (accessed 6 September 2021).
16. Kobets A.S. (2011) Rol derzhavy u funktsionuvanni rynku osvitnikh posluh [The role of the state in the functioning of the market of educational services]. *Public administration: improvement and development*, vol. 8. Available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=308> (accessed 6 September 2021).
17. Kovalchuk S., Franchuk L. (2019) Suchasni tendentsii ta trendy marketynhu osvitnikh posluh [Current trends in marketing of educational services]. *Bulletin of Khmelnytsky National University*, vol. 4, no. 3, pp. 30–32.
18. Kulish I.M. (2013) Vplyv yakosti osvity ta medychnoho obsluhovuvannia na mihratsiiu silskoho naselennia Ukrainy [The impact of the quality of education and health care on the migration of the rural population of Ukraine]. *Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*, vol. 3, no. 101, pp. 515–521.
19. Leu S. (2016) Uchnivstvo v profesiinii osviti y navchanni krain Yevropeiskoho Soiuzu [Discipleship in vocational education and training in the European Union]. *Scientific Bulletin of the Institute of Vocational Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Professional pedagogy*, vol. 12, pp. 116–126.
20. Natroshvili H.R. (2020) Problemy ta perspektyvy rozvytku vyshchoi osvity v krainakh EU [Problems and prospects for the development of higher education in the EU]. *Modern Science – Moderní věda*, vol. 3, pp. 113–118.
21. Pro vyshchu osvitu [On higher education]: Law of Ukraine of July 1, 2014 № 1556-VII (current version of 25.09.2020). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (accessed 6 September 2021).
22. Pro osvitu [On education]: Law of Ukraine of September 5, 2017 № 2145-VIII (current version of 16.11.2020). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (accessed 6 September 2021).
23. Solopova T.H. (2020) Osnovni tendentsii rozvytku osvity Ukrainy [The main trends in the development of education in Ukraine]. *Modern technologies in science and education: materials of the Third International scientific-practical conference; February 27–28, 2020, Severodonetsk*. Published by SNU, pp. 96–98.
24. Statystychnyi shchorichnyk Ukraina za 2019 rik [Statistical Yearbook Ukraine for 2019] (2020). Kyiv, p. 58.
25. Iakovenko Yu.V. Suchasni tendentsii rozvytku mihratsiinykh protsesiv: hlobalni osoblyvosti ta naslidky dlia Ukrainy [Current trends in the development of migration processes: global features and consequences for Ukraine]. *Bulletin of V.N. Karazin's Kharkiv National University. Economic Series*, issue 98, pp. 79–88.
26. Iatseiko A.V. (2020) Mihratsiini protsesy naselennia: prychny ta naslidky [Migration processes of the population: causes and consequences]. Available at: http://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7282/1/zbirnyk_tez_20-22_05_20-78.pdf (accessed 6 September 2021).